

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 21, Sayı/Issue: 39, Yıl/Year: 2019 (Haziran/June)

Mürteza Bedir. *Ebû Hanîfe Entelektüel Biyografi*. Ankara: Ay Yayınları, 2018, 184 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Ayşe AKTAŞ

Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı –
Res. Asst., Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law,
Bayburt/Turkey.

ayseaktas@bayburt.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 19/02/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 15/05/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2019

DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.529046>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Mürteza Bedir, *Ebû Hanîfe Entelektüel Biyografisi*. Ankara: Ay Yayınları, 2018, 184 s.

Ebû Hanîfe'yle ilgili ülkemizde yapılmış fikhî çalışmaların doksanlı yıllardan sonra yoğunluk kazandığı görülmektedir. Ebû Hanîfe'ye dair sempozyumların yapılması ve akademik dergilerde Ebû Hanîfe'ye özel sayıların yer alması ise iki binli yıllardan sonraya tekabül etmektedir. Seksenli yıllardan itibaren ilahiyat fakültelerinin artış göstermeye başlamasıyla beraber Ebû Hanîfe ile ilgili tezler yapılmış tezler haricinde gerek makale gerekse kitap şeklinde çalışmalar ortaya çıkmıştır. Seksenli yılların öncesinde Ebû Hanîfe'yle ilgili çalışmaların bir hayli az olduğunu söyleyebiliriz. Günümüze kadar Ebû Hanîfe ile ilgili birçok Arapça ve Türkçe çalışmalar yapılmış, oryantalist literatürde ise Ebû Hanîfe'ye dair tam anlamıyla müstakil bir çalışma bulunmayıp birtakım makaleler kaleme alınmıştır. Arapça olarak kaleme alınmış eserlerden bazıları şunlardır: Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe: Hayatuhu ve Asruhu*,¹ Habib Ahmed Kiranevî, *Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu*, Mustafa Şek'a, *Îmâmü'l-Azâm Ebû Hanîfe en-Numan*, Abdulhalim Cündi, *Ebû Hanîfe*, Vehbi Süleyman Gavecî, *Ebû Hanîfe en-Numan Îmâmü'l-Eimmeti'l-Fukahâ*. Türkçe literatürdeki eserlerden bazıları şunlardır: Abdülvehhab Öztürk, *Îmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, Ali Pekcan, *Ebû Hanîfe ve Fıkhın Bedene Bürünüşü*, Mehmet Cemal, *Ebû Hanîfe*, Ahmet Özel, *Îmâm Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, Abdullah Kahraman, *Ebû Hanîfe Hayatı, Şahsiyeti, Etkileri*, Ekrem Sağıroğlu, *Îmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe*, Enes Selim, *Îmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe*, İsmet Demir, *Îmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe: Hayatı, İslâm Hukuku ve Hanefî Mezhebini Tedvindeki Metodu*, M. Metin Şirikçi, *Îmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe*, Ragıp Güzel, *Îmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe Hayatı ve Menkıbeleri*. Görüldüğü üzere Ebû Hanîfe'yle ilgili çalışmalar mevcut olsa da bu eserlerin her biri Ebû Hanîfe'yi belirli açılardan incelemiş olup tam olarak Ebû Hanîfe'yle ilgili her şey ortaya konulmamıştır. Tanıtımını yapacağımız eserin diğerlerinden farklı olan yönünün daha çok Ebû Hanîfe'nin hukuk sistemi üzerine yoğunlaşması ve bu sistemi hukuk diliyle ele alması olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yazarın eserde olayların arka planını vermesi, Ebû Hanîfe'yle bazı kavramları özdeşleştirmesi ve bu kavramlar üzerinden Ebû Hanîfe'nin hukuk sistemini ele alması kitabı diğer eserlerden ayıran yönlerdendir. Müellifin de ifade ettiği gibi Ebû Hanîfe'nin entelektüel birikimini çağının bağlamında çalışacak derinlikli ilmi çalışmalara hala ihtiyaç bulunduğundan tanıtacağımız eserin bu alanda önemli bir boşluğu doldurduğu kanaatindeyiz. Eser bu anlamda bir boşluğu doldursa da diğer eserlerde bulunup da bu eserde hiç yer verilmeyen birtakım eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Mesela söz konusu eserde Ebû Hanîfe ve tefsir ilmine dair herhangi

1 Bu eser Osman Keskiöğlü tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bk. Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, trc. Osman Keskiöğlü, 2. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1997).

bir bilgiye yer verilmemişken başka bir eserde bu konuya dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Bedir'in eserinde oryantalistlerin Ebû Hanîfe algısına dair hiçbir bilgiye rastlanmazken Kahraman'a ait eserde bu konuya dair bilgi verilmektedir. Ayrıca oryantalist literatürle ilgili Necmettin Kızılkaya tarafından "Oryantalist Literatürde Ebû Hanîfe Algısı" başlıklı bir makale yazılmıştır.² Bunun yanı sıra Ebû Hanîfe'ye dair yapılan tüm çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin 22. sayısında "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Ebû Hanîfe Hakkında Yapılan Fikhî Çalışmalar" adıyla Bilal Esen tarafından kaleme alınmış makale önemli bir yere sahiptir.

Tanıtımını yapacağımız Mürteza Bedir'in *Ebû Hanîfe Entelektüel Biyografi* adlı eseri ilk olarak 2018'in Şubat ayında İstanbul'da basılmış olup birinci baskısı 191 sayfadır. Tanıtım ve değerlendirme yaparken esas alacağımız baskısı ise ikinci baskı olup Mayıs 2018'de Ankara'da basılmış ve 184 sayfadır. Eser takdim, önsöz, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Yazar eserde genel olarak Ebû Hanîfe'nin etkili olduğu üç ilim alanındaki fikirlerine, ilmi birikimine ve bıraktığı etkilere odaklanmıştır.

"Birinci Bölüm"de Ebû Hanîfe'nin ailesi, hayatı ve yaşadığı sosyal ve siyasî çevre anlatılmaktadır. Başlangıç olarak yazar Ebû Hanîfe'nin soyunu, yaşadığı çevre ve seyahatlerini kısaca özetleyip ardından "Siyasî Arka Plan: Emevîler ve Irak İsyancıları" başlığı altında Ebû Hanîfe'nin nasıl bir siyasî ortamda yaşadığını ele alıp, Ebû Hanîfe'nin ilmi çevresiyle ilgili bilgiler verip daha sonra tedvin çağına geçmektedir. Fetihlerden sonra İslâm coğrafyası genişlemiş fakat birtakım problemler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Yazarın ifadelerine göre "İslâm'ı kozmopolit bir ortamda, yani çok dilli, çok kültürlü, çok dinli bir çevrede ve beşerîyetin medeniyet birikimi karşısında nasıl yorumlayacağız? İnsanlara İslâm'ın evrensel mesajını nasıl anlatacağız?" (s. 24) gibi sorular İslâm'ın Mekke ve Medine dışındaki yerlerde nasıl yorumlanacağı hususunda Müslüman âlimleri düşündürmeye başladı ve bunun üzerine bu soruların cevabının verildiği çağ tedvin çağı oldu. Ulemâ Kur'an ve sünneti bütüncül olarak analiz ettiklerinde Allah Teâlâ'nın insanlardan "itikâd (inanç)", "amel" ve "kalp tasfiyesi (arınma)" olmak üzere üç sahada ona teslim olmalarını istediği yönünde mesajını tespit ettiler.

Fıkıh kavramının ortaya çıkışını ise yazar şu şekilde anlatmaktadır. Âlimler ilk Müslümanların İslâm öğretilerini yakından incelemelerinin sonucunda Kur'an ve sünnette mündemiç olan bir mantık ve hikmetin varlığını gördüler. Bu şekilde fıkıh kavramı ortaya çıkmış oldu. "Fıkıh" kelime olarak bir şeyi derinlemesine anlayıp iç yüzünü ve arka planını kavramak anlamına gelir. Bu mantık ve hikmetin fark edilmesinin ardından âlimlerin bir kısmı "fakîhler"

2 Bk. Necmettin Kızılkaya, "Oryantalist Literatürde Ebû Hanîfe (v. 150/767) Algısı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012): 373-397.

olarak ayrılmaya başladı. İlk başlarda “âlim” ve “fakîh” genel bir şekilde tüm ilim sahipleri için kullanılıyorken zamanla “fakîh” kelimesi daha özel bir anlam için kullanılmaya başlandı. Böylelikle “fakîh” gelenekten elde edilen bilgileri nazar, tefekkür ve teemmül süreçlerinden geçirdikten sonra beşerî bir yorum çerçevesi içerisinde oluşturan kimselere denir olmuştur (s. 25). Başlangıçta fıkıh uzmanlığı da bütüncül bir yapıya sahipti. Bundan dolayı hem kelâm uzmanlığına hem de amel ve kalp tasfiyesi uzmanlığına “fıkıh” denilebiliyordu. Buna dayanarak itikâd/kelâm ilmine “fıkh-ı ekber”, ameller ilmine “fıkh-ı zâhir”, insanın kalp tezkiyesiyle ilgilenen disipline de “fıkh-ı bâtin” adı verilmiştir. İlerleyen dönemlerde sözü edilen disiplinler ve bu alanlarda uzmanlaşan kişiler “kelâm-mütekellim”, “fıkıh-fakîh” ve “tasavvuf-sûfi/mutasavvıf” olarak adlandırılmıştır. Fıkıh kelimesinin Ebû Hanîfe’nin yaşadığı dönemde bu üç disiplini de içine aldığı onun itikâda dair yazmış olduğu *el-Fıkhü’l-ekber* adlı eserinden de anlamak mümkündür. Ebû Hanîfe sûfiler arasında önemli bir yere sahip olsa da Ebû Hanîfe’yi asıl tebarüz ettiren alan fıkh-ı zâhir dediğimiz fıkıh ilmidir. Nitekim Ebû Hanîfe tedvin çağında çok önemli bir rol oynamış ve tabiri caizse İslâm düşüncesinde yeni bir çığır açmıştır.

“İkinci Bölüm”de “Ebû Hanîfe ve Hadis” başlığı altında kendisine en ciddi ve son derece acımasız eleştiriler yönelten kesim olan ehl-i hadis çevresiyle ilişkisi ve Ebû Hanîfe’nin hadise bakışı ele alınmaktadır. Bu bölümde öncelikle ehl-i re’y ve ehl-i hadisin arka planı anlatılmaktadır. Daha sonra “Re’y ve Hadis Taraftarları”, “Fıkıh ve Re’y Kavramları ve Bid’at Nitelemesi”, “Bir Dönüm Noktası Olarak Mihne Hadisesi”, “Hanefilerde Hadis Çalışmaları”, “Rivayet Malzemesi Olarak Fıkıh Edebiyatı”, Ebû Hanîfe ve Hadis İlmi” konularına yer verilmektedir.

Kitabın en uzun bölümü olan “Üçüncü Bölüm”de müellif Ebû Hanîfe ve fıkıh konusuna yer vermektedir. Yazar, “Re’y Kavramı, Kıyas, İstihsân, Takdirî/Farazî Fıkıh”, “Ebû Hanîfe’nin Fıkıh Düşüncesinin Temel Özellikleri”, “Ebû Hanîfe’nin Fıkıh Düşünce ve Uygulamalarına Katkısı: İctihatlarından Bir Seçki”, “Fıkıh Usûlü ve Ebû Hanîfe” başlıkları altında Ebû Hanîfe ve fıkıh ilişkisini ele almaktadır. Müellifin de ifade ettiği gibi Ebû Hanîfe’nin İslâm medeniyetine yaptığı en büyük katkı hiç şüphesiz fıkıh ilminin tanımını ilk defa yapan ve bu ilmin temellerini atan ilk kişi olmasından ötürüdür. Nitekim Ebû Hanîfe denince ilk akla gelen şey fıkıh olmuş, tabiri caizse fıkıh ile Ebû Hanîfe özdeşleşmiş ve fıkıh denince ilk Ebû Hanîfe düşünülmüştür (s. 63). Ebû Hanîfe’yle ilgili birçok eserde bu durum bilhassa vurgulanmaktadır. Fıkıh ilminin sistematik olarak bağımsız bir disiplin hüviyetine bürünmesi onun sayesinde olmuş ve özellikle de Kûfe’de kurduğu ilim meclisi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Ebû Hanîfe’nin kurmuş olduğu bu ilim meclisi bir nevi “fıkıh akademisi” gibi olup fıkıh ilminin temel kavramlarının ve meselelerinin tespit edildiği yer olmuştur. Bunun yanı sıra bazı kavramlar da neredeyse

Ebû Hanîfe ile özdeşleşmiştir. Bu kavramlar şunlardır: Re’y, kıyas, istihsân, takdirî/farzî fıkıh.

Ebû Hanîfe’nin fıkıh düşüncesinin temel özelliklerini inceleyecek olursak öncelikle Ebû Hanîfe’nin fıkıh ilmini fûrû-ı fıkıh ve usûl-i fıkıh olarak ikiye ayırdığını ifade etmek gerekir. Ebû Hanîfe fûrû-ı fıkıhı kurmuştur ve zaten fıkıh dediğimizde de ilk akla gelen fûrû-ı fıkıhtır. Fûrû-ı fıkıh da kendi içerisinde ibadât, muâmelât ve ukûbât olmak üzere üç ana başlık altında incelenir. Bunlar da kendi içerisinde yaklaşık yetmiş bölüm halinde ele alınmıştır. Bu başlıkların her birinin altında ele alınan konuyla ilgili neredeyse olması mümkün tüm şer’î sorular sorulur ve her birinin cevabı verilir.

Ebû Hanîfe’yle özdeşleşen kavramları inceleyecek olursak bu kavramların başında re’y gelmektedir. Re’y kavramının Ebû Hanîfe’yle özdeşleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü Ebû Hanîfe bazı tabakât kitaplarında “re’y ehlinin imâmı ve Iraklıların fakîhi” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca ehl-i re’y veya ashâb-ı re’y ifadesi mutlak anlamda kullanıldığında Ebû Hanîfe ve onun takipçileri anlaşılır. Re’y ehlinin karşısında ise ehl-i hadis dediğimiz hadis taraftarları yer alır. Re’y kelime anlamı olarak “görüş” ve “görme” anlamına gelmektedir. Terim olarak re’y ise; “yorum gerektiren bir mesele hakkında şer’î hükme ulaşmak için fakîhin/müçtehidin kişisel bilimsel kanaati” anlamındadır. Re’y kelimesinin fikhî bir görüş anlamında kullanılması esasında ilk fıkıh eserlerinde yer alan bir ifadeden doğmuştur. İmâm Muhammed’in eserlerinde bulunan bu ifade ile iki şahıs arasında geçmekte olan diyalogda bir tarafın diğer tarafa konuyu çeşitli sorular sorarak, düşünmeye sevk ederek muhatabına yönelttiği “ ....أرأيت” yani “ne dersin” şeklinde başlayan cümledeki bu kalıpla bir meseleye çeşitli açılardan bakılarak daha öncesinde düşünülmeyen ihtimaller hesaba katılarak yeni bir değerlendirme yapılmaktaydı (s. 72-73).

Ebû Hanîfe re’y yöntemiyle geleneksel mirası eleştirel bir tahlile tabi tutmuş ve hiç kimsenin hâkim anlayışı haline gelemeyen bazı görüşleri tek başına savunmuştur. Birçok eserde Ebû Hanîfe’nin bu görüşlerinin üzerinde durulmaktadır. Bu görüşlerden bazıları şunlardır: Kadınların kendi başlarına evlenebilme yetkisini, mürtedin ölüm cezasını bir dini inancı reddetmenin sonucu olarak değil de savaş suçu olan ihanet içerisinde değerlendirmiştir ve İslâm toplumlarında yaşayan insanların Müslüman veya gayrimüslim olsun eşit can güvenliği hakkına sahip olduğunu Ebû Hanîfe re’y ile temellendirmiştir. Özetle re’y kavramı İslâmî geleneği teşkil eden naslar ve selef dönemi öğretilerinde mündemiç olan düşünce ve mantığın ortaya çıkarılması olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda da Ebû Hanîfe’nin re’yciliğini ortaya koyan üç kavram vardır bunlar; kıyas, istihsân ve takdirî/farzî fıkıhtır (s. 76-77).

Kıyas, içtihat ya da re'y dediğimiz yöntemin çerçevesini somutlaştıran kavramların en önemlilerindedir. İslâmî gelenekte kıyas, fıkıh ve mantık olmak üzere iki disiplinde önemli bir yere sahiptir (s. 77). Ayrıca kıyas evrensel bir metot olarak hemen hemen her kültürde, her ilim dalında çok işlevseldir. İslâm âlimleri ise kıyasın ilahi iradeyi yansıtmamasını onun nasların makul manasına bağlı olmasından kaynaklandığını düşünürler. Buna göre nasların bir zâhirî bir de akledilebilir manası vardır. Akledilebilir mana da illete bağlı ve mana ile gayeye bağlı olmak üzere ikiye ayrılır. Kıyas, nasların akledilebilir manasını çıkarmada kullanılan bir yöntemdir. İşte Ebû Hanîfe'nin Kûfe'de kurmuş olduğu fıkıh akademisi gerek yeni durumlar ve şartlara uyum sağlama gerekse yeni sorulara ve olaylara cevap verme imkân ve kapasitesini kıyas yöntemi özelinde başarmıştır. Bunu bizzat İmâm Muhammed'in *el-Asl* adlı eserinde görmekteyiz (s. 79-80).

İstihsân kelime anlamından hareketle güzel olanı aramaktır ve eşitlikten ziyade hakkaniyeti ve adaleti ön planda tutmaktır. İstihsân da aynı kıyas gibi yine nasların makul manasına dâhildir, fakat kıyasta akledilebilir mana nesnel bir gerekçe olan illete bağlı iken istihsânda ise akledilebilir mana nasların gayesi ya da makâsidü'ş-şerîa şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı kıyas esas olmakla birlikte insanî durumları göz ardı eden kuralcı yönün yol açabileceği sakıncaların ortaya çıkması halinde kıyas terkedilerek istihsân yapılmaktadır. İmâm Muhammed'in *el-Asl*'inde çok sayıda istihsân örneği bulunmak mümkündür (s. 82-83).

Ebû Hanîfe'nin re'yçiliğini ortaya koyan son kavram olan takdirî/farazî fıkha gelince bunu "bilinen hükümlerden" hareketle "bilinmeyenlerin hükümünü" ortaya çıkarma olarak tanımlayabiliriz. Nitekim fıkıh ilminin disipline edilmesinde farazî fıkıh yönteminin çok büyük rol oynadığını söyleyebiliriz.

"Dördüncü Bölüm"de kelâm, siyaset ve tasavvuf konuları incelenmektedir. İlk olarak *Fıkıh-ı ekberden* hareketle Ebû Hanîfe ve kelâm, iman ve amel meseleleri ele alınmaktadır. Burada Ebû Hanîfe'nin günümüze ulaşan eserlerinin mevzusu olan kelâm ilmindeki başarısı üzerinde durulmaktadır. Ardından Ebû Hanîfe'nin itikâda dair Türkçe'ye çevrilmiş iki eseri incelenmektedir. Son olarak da "Ebû Hanîfe ve Siyaset", "Ebû Hanîfe, Tasavvuf ve Zühd" başlıkları yer almaktadır. Burada da Ebû Hanîfe'nin siyasete dair görüşlerine ve tasavvufla ilişkisine değinilmiştir.

Sonuç olarak bu eserin fıkıh tarihinde önemli bir yeri olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'yi birçok açıdan inceleyen kıymetli bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. İlgililerin muhakkak okuması gereken bir eser olduğunu vurgulamakla birlikte Ebû Hanîfe gibi bir şahsiyetin kurduğu hukuk sistemini ortaya koyması bakımından eserin İslâm hukukçuları nazarında ayrıca önemli bir yer edineceğini ifade edebiliriz.